

MIREIA, DE FREDERIC MISTRAL, EN EL 150 ANIVERSARI DE LA SEVA PUBLICACIÓ

Pere ROSSELLÓ BOVER
Universitat de les Illes Balears

L'any 1859 l'escriptor provençal Frederic Mistral (1830-1914) publicà el poema narratiu *Mirèio*, obra que aviat va ser considerada la més representativa del moviment felibre i de la renaixença provençal. *Mirèio*, a més a més, esdevingué ràpidament una de les obres cabdals de la literatura del segle XIX i Frederic Mistral, encara jove, fou considerat un dels mestres de la poesia de l'època. El 1904 va rebre el premi Nobel de literatura, compartit amb José Echegaray, el qual l'obtenia gràcies als esforços de l'Estat espanyol per tal que no fos premiat el dramaturg i poeta català Àngel Guimerà. Pel tractament dels sentiments dels personatges, *Mirèio* és un poema romàntic i alhora, per la visió de la vida casolana i quotidiana del camp de la Camarga, és també un poema realista. Igualment, ha estat considerat com un dels grans poemes que recullen l'esperit i la vida de la Mediterrània.

Els paral·lelismes entre la Renaixença catalana i la provençal, així com els lligams que en l'Edat Mitjana hi va haver entre ambdues cultures, propiciaren que a la segona meitat del segle XIX s'establissin unes estretes relacions entre els escriptors catalans i els provençals. Així, els contactes entre els escriptors catalans i els provençals es varen estretir. El 1859 mateix Antoni de Bofarull ja elogiava *Mirèio* al seu discurs als primers Jocs Florals de Barcelona restaurats. Víctor Balaguer, que va romandre exiliat a Provença entre 1865 i 1867, va establir una estreta amistat amb Mistral i amb altres poetes provençals. Les relacions catalano-occitanes se succeïren durant aquests anys. El 1866 Pere d'Alcàntara Penya manifestava la seva intenció de fer una «traducció mallorquina» de *Mirèio*. El 1867 els poetes catalans varen ofrenar la Copa Santa als felibres provençals i Frederic Mistral va escriure el *Cant de la Copa*, que es convertiria en l'himne nacional occità. El 1868 Mistral, convidat per Víctor Balaguer, va visitar Barcelona i assistí a la celebració dels Jocs Florals. Aquest mateix any Marià Aguiló fou premiat als Jocs Florals de Montpeller i el maig de 1887 un grup d'autors provençals i catalans viatjaren fins a Mallorca en una trobada de germanor. A més, també s'establiren nombroses relacions epistolars entre els escriptors provençals i els catalans, especialment entre Frederic Mistral i alguns autors mallorquins. Tanmateix, bona part del fervor mistralià que es va estendre per les lletres catalanes va arribar a través d'un altre escriptor, Jacint Verdaguer,

que en va difondre l'admiració entre els seus conterrànies. D'aquesta manera, Frederic Mistral –i *Mirèio*, en concret– va tenir una recepció especial i, per alguns sectors catalans, va esdevenir fins i tot un model per a la nostra literatura.

El 1864, just cinc anys després de la seva aparició, ja es publicava una traducció catalana de *Mirèio*. Es tractava d'una versió en vers elaborada pel poeta romàntic Francesc Pelagi Briz. Això no obstant, ja des de 1860 aquesta traducció s'havia anat publicant per fragments a la revista *La Corona*. De fet, Briz, a l'advertència inicial del volum, ens avisa que ha decidit treure la seva traducció en un volum perquè, primer, molts dels lectors li ho han demanat; segon, perquè molts dels números de *La Corona* s'havien exhaurit i, per tant, la lectura completa del poema era impossible; i, tercer, perquè la reedició li permetia corregir moltes de les errades que contenia l'edició en el periòdic. Francesc Pelagi Briz, també en aquesta mena de pròleg que encapçala l'edició de *Mireia* (1864), reproduïx una lletra de Mistral datada el 1862, en què autoritza la traducció, encoratja el traductor i li suggereix una versió tant més literal millor:

Tornant a *Mireia*, os diré que vostra empresa es una verdadera obra de romans y no se com fer-ho pera darvos coratje. En vostre dialecte trobaréu totas las paraulas del nostre, a poca diferencia: tant com pugáu traduhíu lletra per lletra, axó es lo que tè que dar valor a vostra traducció. Per lo que toca al títol, no sería millor que'l mudasseu ab lo de *Mirèia*?⁷

Efectivament, la traducció de Francesc Pelagi Briz és molt literal i, des del punt de vista literari i lingüístic, resulta força encarcerada. Tanmateix, Briz ens adverteix que el seu propòsit no era «fer una traducció armònica, sols hém pretés fer una copia catalana del tant, afortunadament, celebrat com conegut poema que se titula MIREYA.»⁸ De fet, Briz ens adverteix que amb la seva versió de *Mireia* tan sols pretenia donar a conèixer als lectors el poema de Mistral i transmetre'ls el seu entusiasme.

Just un any abans de la versió catalana, el 1863, havia aparegut una versió castellana en prosa, *Mireya*, realitzada per un altre escriptor català, Celestí Barallat i Falguera. Tanmateix, aquestes dues traduccions no aconseguïen transmetre amb naturalitat les qualitats poètiques del text mistralià i sols en permetien una lectura purament argumental. No és fins al 1917, quan es publica la versió de Maria Antònia Salvà, que les nostres lletres gaudeixen d'una versió modèlica del text mistralià. Any més tard, el 1919, en complir-se el seixantè aniversari de *Mirèio*, un altre escriptor català, Llorenç Riber, tornaria a traduir el poema de Frederic Mistral al castellà. Tot això ens fa veure com el ressò que *Mirèio* i Mistral tenen tant en català com en castellà passen principalment per Catalunya.

Tanmateix, ja a principis del segle xx el moviment felibre és vist a casa nostra com un camí frustrat, sense futur, una via no apta per a Catalunya, atès que únicament ha aconseguit fer reviure la literatura, però no ha assolit cap avanç en el terreny social ni en l'ús de la llengua. Així, el 1905 Gabriel Alomar ja es referia a l'èxit de Mistral i de la literatura provençal com a exemple d'una cultura que, tot i els seus valors literaris, no

7. *Mireya*. Poema de Frederich Mistral traduït en vers y ab lo mateix metro ab que lo escrigué lo autor, per Francesch PELAYO BRIZ (Barcelona: Estampa de Joan Llorens, 1864), p. [5-6].

8. *Ibidem*, p. 6.

havia aconseguit adaptar-se a la modernitat i havia quedat ancorada en un món que es troba en vies de desaparició:

Tota literatura regional (no nacional) és exclusivament ruralista. Però aquesta literatura no podrà mai ésser el verb d'un poble renascut, destinat a un demà de glòria. Recordem les principals figures espanyoles d'aquest regionalisme, les Rosalía de Castro a Galícia, els Pereda a la Montaña, els Gabriel y Galán a Salamanca, els Medina a Múrcia. ¿Creieu sèriament que això pot tenir res que veure amb el despertar d'un poble o el balbuçig d'una nova cultura personal? Fins quan aqueixa inspiració arriba a les altures d'un Jasmin, d'un Aubanel o d'un Mistral, podeu dubtar que la seva transcendència serà fallida? I observeu com, naturalment, batega en l'eco d'aquestes noves èglogues el déu vençut de la creència vella, i s'hi sent el trilleig moridor de la campana del temple desert. Són un dany i no un *surge*.⁹

Per a Gabriel Alomar, Mistral i els autors provençals únicament han girat la mirada enrere i no han assolit cap projecció de futur. Per al pensador mallorquí el camí seguit per la Renaixença provençal és inviable i només pot conduir a la desaparició de Provença com a nació, per molt alta i lloable que sigui la seva literatura.

Però, en canvi, aquest mateix ruralisme, tan legítimament universal, no té cap condició de nacional. I és que Provença, la Provença històrica, personalíssima, mare un temps de tota una cultura poètica universal, és, com a nació, una cosa històrica, ben passada, un centre antic d'irradiació espiritual totalment absorbit per aquell altre centre de cultura que és la ciutat de la llengua d'*oil*. Per això l'obra d'en Mistral és un bell exemple d'art per l'art, que troba en si mateix tota la finalitat seva; en canvi, la literatura ciutadana és la més fecunda en transcendentalisme social i polític, en llavor de transcendència per a la totalitat de l'esperit; i precisament aqueixa literatura ciutadana, expressió plena d'una nacionalitat, és, per tant, la més nacional.¹⁰

Gabriel Alomar ja comprèn que, sense un moviment nacional al darrere, la restauració d'una literatura és una tasca eixorca. Aquesta va ser una de les principals causes del distanciament entre Mistral i un sector de la intel·lectualitat catalana, sobretot arran de l'extensió del catalanisme polític i de la construcció de tota una sèrie de plataformes institucionals durant el noucentisme. Per aquest motiu, en els últims anys de la seva vida Mistral va mantenir uns majors contactes amb els autors mallorquins (Antoni M. Alcover, Miquel Costa i Llobera, Joan Rosselló, Maria Antònia Salvà...) i valencians que no amb els del Principat.

L'any 1903 l'escriptor d'Alaró Joan Rosselló de Son Forteza va publicar a la revista *Catalunya* una sèrie de traduccions de Frederic Mistral, quan la fama de l'escriptor provençal es trobava en el moment culminant. Aquestes traduccions motivaren el projecte de publicació d'una nova traducció de *Mirèio* al català, que sembla que Joan Rosselló va refusar. Per aquest motiu, l'any 1905 –quan Mistral ja havia estat reconegut amb el premi Nobel– Josep Carner va proposar a Maria Antònia Salvà que traduís *Mirèio* al català.

9. Gabriel ALOMAR, «Ruralisme», *El Poble Català*, II, núm. 44 (19-IX-1905).

10. Gabriel ALOMAR: «Sobre el nacionalisme artístic» dins *El futurisme i altres assaigs*, a cura d'Antoni-Lluc Ferrer (Barcelona: Edicions 62, 1970), p. 69.

L'escriptora mallorquina, però, en principi, va refusar l'oferta a causa del seu desconeixement del provençal i, també, del francès. Salvà sols en coneixia la traducció castellana de Celestí Barallat, que no l'havia entusiasmat, a més de la versió catalana de *Nerto*, elaborada per Jacint Verdaguer. A més, al·legava que traduir al català d'una llengua tan semblant com el provençal era una feina innecessària.

Tanmateix, un any més tard, Salvà va acceptar l'encàrrec de Josep Carner de traduir *Lis Isclo d'Or*. Aquest cop es va prendre la feina amb molt d'interès i, àdhuc, sembla que per suggeriment de Miquel Costa i Llobera, va enviar algunes mostres de la seva versió a Frederic Mistral. El volum fou publicat per l'editor Lluís Galí, amb un pròleg de Joaquim Ruyra. Al volum de memòries *Entre el record i l'enyorança* la poetessa de Llucmajor explica, fil per randa, aquesta experiència i la repercussió que va tenir:

De [la lectura] de *Mireio* vingueren *Lis Isclo d'Or*, de les quals vaig intentar qualche traducció, que féu fortuna dins el cercle reduït, però escollidíssim, de les meves relacions literàries. Al cap de poc, En Carner, que aleshores era gairebé un nen, entenen-se amb En Lluís Galí, me'n publicà un petit recull, el qual obtingué que fos prologat per En Ruyra, sabent la meua devoció per l'excels –i encara de mi personalment inconegut– autor de *Maringes i Boscatges*. Aquell llibret vingué a esser la meua introducció en el món de les lletres. Encoratjada per la benvolença de tan altes personalitats, que –a la inversa de les muntanyes– acabaven de revelar-se'm com més altes més assequibles, vaig esser prou ardida per enviar un exemplar de l'humil obreta a Mistral mateix, qui, fidel a la seva habitud d'atendre '*a tout paure venen*', em contestava a volta de correu amb termes tan bondadosos i amicals que, en comptes de vanitat, el que produïren en mi fou agraïment pregon i respectuosa confiança il·limitada.¹¹

Salvà encara conta la desil·lusió que li va produir el fet que Mistral li contestàs amb una lletra en francès, «car jo no concebia Mistral més que parlant sa pròpia llengua».¹² Més tard, el 1910 la nostra poetessa va enviar-li el seu primer llibre de poemes, *Poesies*, tot posant-li al capdavant del volum una dedicatòria en provençal, a la qual cosa Mistral va correspondre amb una carta d'agraïment aquesta vegada en provençal.

Després de molta insistència per part de Josep Carner, el 1912 Maria Antònia Salvà va acabar compromentent-se, més que res per no contradir el Príncep dels Poetes, a versiónar el primer cant del poema de Mistral. L'escriptora mallorquina explica com, a la fi, la va dur a terme impulsada més pel desig de complaure els seus amics que pel fet d'estar convençuda que pogués dur-la a terme:

La gosadia d'emprendre jo una obra així, té sols explicació en el meu desig innat de complaure tothom, quant i més els amics. Així i tot, molt i molt hagueren ells d'insistir perquè em resolgués a escometre una tasca per a mi tan feixuga; però això vingué per graus, i tanta fou la insistència, que un dia comencí com per joc a girar en la nostra llengua les quatre o cinc primeres estrofes del poema que, a manca de text original, servava impreses en la memòria, i tan bona acollida obtingueren, que, amb el text ja a la mà, vaig seguir

11. Maria Antònia SALVÀ: *Entre el record i l'enyorança* (Mallorca: Editorial Moll, 1981), p. 142-143.

12. *Ibidem*, p. 143.

després el fil de la traducció, ben resolta, però, a no passar del primer cant. Com, una volta finit aquest, vaig continuar, com vaig tenir constància per portar l'obra a terme, no sabia dir-ho. Perquè Déu així ho volgué. Molts de neguits, molts de descoratjaments em costà, però també hi trobí gaudis indescriptibles, sempre que pervenia a vèncer alguna dificultat que m'havia semblat abans insuperable.¹³

Maria Antònia Salvà també va trametre la seva versió del primer cant de *Mireia* a Frederic Mistral, el qual, tot i mostrar-se poc partidari de les traduccions en vers, «parce que le rythme et la rime les forcent généralement d'être infidèles», va reconèixer que la versió de la nostra escriptora «se rapproche de l'original autant que possible.»¹⁴

La primavera de 1913 Maria Antònia Salvà ja ha enllestit la seva traducció, la qual cosa suposa un temps rècord si tenim en compte les dimensions del poema mistralià. De fet, tot fa pensar que l'escriptora treballava des de feia temps en aquesta traducció i que es feia pregar abans de lliurar-la, potser més que res per la inseguretat que li ocasionava no saber provençal.

Tanmateix, la traducció de *Mirèio* no va aparèixer fins el 1917, publicada per l'Institut d'Estudis Catalans. Així, Frederic Mistral, mort el 1914, no va poder veure enllestida la traducció catalana de Salvà, tal com la traductora apunta a les seves memòries *Entre el record i l'enyorança* quan diu: «en vegé solament les primeres insegures temptatives; em donà el crit d'alerta –que bé vaig prendre en compte– contra les infidelitats al text a què de vegades porten el ritme i la rima en les traduccions en vers, i em digué: 'Je salue de loin la *Mireia mallorquina!*'»¹⁵

La publicació de *Mireia* va merèixer un homenatge dels escriptors mallorquins a Maria Antònia Salvà, que va consistir en un dinar a l'Hotel Victòria de Palma, celebrat el 3 de juliol de 1918 i en un número extraordinari d'homenatge de la publicació *La Veu de Mallorca*, que recull textos de Joan Alcover, Joan Rosselló de Son Forteza, Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar, etc.¹⁶

Un dels fets més controvertits i que n'endarreriren la sortida fou la revisió lingüística a què va ser sotmesa. Aquesta revisió –que varen dur a terme Josep Carner i Pompeu Fabra, entre d'altres– va desplaure la traductora, ja que li ocasionà nombrosos problemes i l'obligà a moltes renúncies, a «haver de sacrificar a honor d'un català més culte, certes paraules i certes modalitats d'aquí, exactes a les de Provença.»¹⁷ Hem de recordar que la traducció de *Mireia* per Salvà es basava sobretot en les múltiples analogies que l'escriptora trobava entre el provençal del poema mistralià i la llengua viva de la pagesia mallorquina, així com les semblances que advertia entre la cultura i el paisatge mallorquins i els de Provença. La substitució de molts de dialectalismes per formes més generals de la llengua catalana allunyava la versió catalana de l'original. Per tant, no es pot atribuir el rebuig d'aquests canvis a cap afany dialectalitzador de Maria Antònia Salvà, la qual

13. *Ibidem*, p. 145-146.

14. Empar BALANZÀ: «Frederic Mistral (1830-1914) i Mallorca. Correspondència», *Randa*, 25 (1989), p. 155.

15. Maria Antònia SALVÀ: *Entre el record i l'enyorança*, *op. cit.*, p. 147-148.

16. *La Veu de Mallorca*, núm. 27-29 (15 de juliol de 1918).

17. *Ibidem*, p. 168.

cosa, a més a més, es palesa pel fet que l'escriptora no volgués fer l'edició «mallorquina» de *Mireia* que li va proposar el doctor Andreu Pont, tal com es desprèn d'una carta de 1918 a Guillem Colom: «En quant a la iniciativa d'el Dr. Pont —escriu Salvà al poeta sollerí— respecte d'una edició mallorquina de la meua *Mireia*, amb tot i agrair-li coralísimament la bona voluntat, ho consider avui cosa inoportuna per diferents conceptes.»¹⁸

Tanmateix, la versió de Salvà era fidel a les normes de l'Institut. Alguns dels seus criteris, després d'una negociació, foren acceptats i en altres casos va haver de transigir. L'any 1924, amb motiu de la segona edició de la *Mireia* catalana, Salvà va poder revisar i corregir lleugerament el text. El 1935 Josep M. Casas Homs va tornar adreçar el text i Salvà en tornà a fer una nova revisió de cara a la tercera edició. Aquesta vegada, però, Salvà acceptà les correccions i suggeriments que li féu el corrector, les quals també foren acceptades per Pompeu Fabra.

Lluïsa Julià, que ha estudiat el manuscrit de Salvà i les modificacions i correccions que hi introduïren els editors, les relaciona amb l'intent de creació d'un model de català culte dins el procés de normativització de la llengua. Julià apunta que la intervenció més evident consistí en «l'esporgada de tot tipus de dialectalisme: fonètic, morfològic, sintàctic, lèxic.»¹⁹ Així, tot seguint el criteri de Pompeu Fabra, només es conserven aquells dialectalismes que provenen de la llengua antiga, mentre que la resta són substituïts per les formes del català central. En general, Lluïsa Julià afirma que la intervenció realitzada sobre el manuscrit de Salvà ultrapassa la simple correcció lingüística i envaeix clarament els àmbits que corresponen a l'autora de la traducció:

En conseqüència, la intervenció lingüística té unes conseqüències imprevisibles: introdueix multitud de mots, estructures, versos i rimes noves. El zel d'estandardització no respecta l'autoria del poema, el seu estil, el seu ritme, les seves solucions poètiques. En definitiva, Carner, Fabra i els correctors n'esdevenen autors directes, també hi apliquen els seus gustos estilístics.

[...] els canvis efectuats en el manuscrit van ultrapassar l'intent d'aplicar el nou sistema lingüístic de l'Institut i d'evitar mots i expressions dialectals, col·loquials o allunyades de la comprensió del lector del Principat. Situats en aquest nivell d'actuació, era fàcil derivar cap a altres substitucions que no segueixen cap més criteri tret del gust personal i la forma estilística imperant en aquell moment, amb la introducció de tota una altra línia de cultismes i de versos ben allunyats de la versió de Maria-Antònia Salvà que tenia Josep Carner i Pompeu Fabra com a principals mentors.²⁰

La reedició de *Mireia* durant la postguerra tornà a ser motiu de noves preocupacions, en aquesta ocasió per culpa de les dificultats de la censura franquista, que impedia la publicació de traduccions al català. El 5 de juny de 1948 Francesc de Borja Moll va acon-

18. Carta de dia 25 de juny de 1918, Arxiu Guillem Colom, Biblioteca Bartomeu March, Palma.

19. Lluïsa JULIÀ: «*Mireia* de Maria-Antònia Salvà en la normativització de la llengua literària moderna» dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* / XLVII. *Miscel·lània Joan Veny*, 3 (Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Anglo-Catalan Society, Associazione Italiana di Studi Catalani, Deutscher Katalanistenverband, North American Catalan Society, Fundació Congrés de Cultura Catalana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003), p. 208.

20. *Ibidem*, p. 217-218.

seguir publicar-la dins les *Obres Completes de Maria Antònia Salvà*, gràcies al fet d'haver-la presentat no com una traducció, sinó com una «creació poètica».²¹ Aquest volum fou reeditat el 1981. A més, el 1946 a l'exili Edicions de la Biblioteca Catalana, de Mèxic, també féu una reedició d'aquesta traducció catalana de *Mireia*, amb un pròleg signat per Jean Camp. El 1958 la *Mireia* de Salvà fou inclosa al volum d'*Obres Completes* de Frederic Mistral, juntament amb altres obres seves traduïdes per l'autora de Lluçmajor i per Guillem Colom, publicat per Editorial Selecta i l'Institut d'Estudis Catalans. Editorial Selecta i l'Institut d'Estudis Catalans van reeditar *Mireia* per separat en dues ocasions més: el 1959 i el 1979. El 2004 Lluïsa Julià va editar la versió original de la traducció de Salvà, sense les correccions i modificacions que Josep Carner i els correctors de l'Institut d'Estudis Catalans hi havien incorporat i que havien desfigurat la versió inicial.

En el terreny dels estudis literaris, el ressò i la recepció del poema mistralià a casa nostra ha estat objecte dels estudiosos. El 1961 Ramon Aramon i Serra va publicar un acurat treball titulat *Mirèio a Catalunya*.²² A més de referir-se a les traduccions de Francesc Pelagi Briz i de Maria Antònia Salvà, Aramon en el seu estudi dedica una gran atenció a l'estudi de la influència del poema mistralià en l'obra de Jacint Verdaguer. Aramon també és autor del llibret *Frederic Mistral i la Renaixença catalana*, ampliació de les informacions de l'estudi anterior.²³ A més, les nombroses relacions epistolars que s'establiren entre els escriptors provençals i els catalans, especialment entre Frederic Mistral i alguns autors mallorquins, han estat recollides per Empar Balanzà.²⁴ L'autora aplega cartes de Mistral a Mossèn Antoni M. Alcover, Miquel Costa i Llobera i Maria Antònia Salvà, a més d'una lletra de Joan Alcover a Mistral. Des del punt de vista lingüístic, també *Mireia* ha estat estudiada pel Doctor Antoni M. Badia i Margarit.²⁵ L'estudi de *Mireia* en la literatura catalana és inseparable de la figura de Maria Antònia Salvà i, per tant, com hem anat citant al llarg d'aquestes pàgines, dels diversos treballs i edicions elaborats sobretot per Lluïsa Julià.

21. Maria Josepa GALLOFRÈ I VIRGILI: *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), p. 384.

22. Ramon ARAMON I SERRA: «*Mirèio a Catalunya*» dins *Actes et Mémoires du IIe Congrès International de Langue et Littérature du Midi de la France* (1961). Recollit a *Estudis de Llengua i Literatura*, a cura de Jordi CARBONELL (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1997), p. 617-648. Sobre aquest tema vegeu l'estudi de Joan ALEGRET: «De *Mireia* i *Calendan* a *L'Atlàntida* i *Canigó*: influència de Mistral a Verdaguer» dins *Les relacions catalano-occitanes al llindar del segle XXI*, Christan CAMPS (editor) (Péronnas: Association Française des Catalanistes; Editions de la Tour Gile, 2009), p. 465-473.

23. Ramon ARAMON I SERRA: *Frederic Mistral i la Renaixença catalana* (Barcelona: Dalmau editor, 1985).

24. Empar BALANZÀ: «Frederic Mistral (1830-1914) i Mallorca. Correspondència», *Randa*, 25 (1989), p. 131-168.

25. Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Entorn dels mallorquinismes de *Mirèio* de Frederic Mistral, en la versió de Maria Antònia Salvà», *Estudis de Llengua i Literatura en honor de Joan Veny*, vol. II (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998), p. 341-353.